
Martin Heideggerin

Spiegel-haastattelu

“ENÄÄ
VAIN
JUMALA
VOI MEIDÄT
PELASTAA”

Teoksesta *Antwort. Martin Heidegger
im Gespräch*, Günther Neske,
1988, suomentanut
Tere Vadén.

Spiegel: Professori Heidegger, olemme toistuvasti huomanneet, että teidän filosofista työtänne ovat jonkin verran varjostaneet eräät elämänne tapahtumat, jotka eivät kestäneet kovin kauaa, mutta jotka ovat jääneet selvittämättä, koska olette ollut joko liian ylpeä niistä puhumaan tai olette pitänyt niihin puuttumista sopimattomana.

Heidegger: Tarkoitatte vuotta 1933?

Spiegel: Kyllä, ja tapahtumia sitä ennen ja sen jälkeen. Haluaisimme nähdä nämä tapahtumat osana suurempaa kokonaisuutta ja siten päätyä seuraaviin tärkeiltä tuntuviin kysymyksiin: Mitä mahdollisuuksia filosofialla on vaikuttaa todellisuuteen, myös poliittiseen todellisuuteen? Onko mahdollisuutta tällaiseen ylipäättään vielä olemassa? Jos on, niin millainen se on?

Heidegger: Nuo ovat toki tärkeitä kysymyksiä, pystynköhän vastaamaan niihin kaikkiin? Mutta aluksi minun on sanottava, että ennen rehtorinkauttani en osallistunut millään tavoin poliittiseen toimintaan. Olin lomalla talven 1932/33 ja vietin suurimman osan ajasta vuoristomökkilläni.

Spiegel: Miten teistä sitten tuli Freiburgin yliopiston rehtori?

Heidegger: Joulukuussa 1932 naapurini von Möllendorf, anatomian professori, valittiin rehtoriksi. Täkäläisessä yliopistossa uusi rehtori astuu virkaansa 15. huhtikuuta. Talvilukukauden 1932/33 aikana puhuimme usein tilanteesta, emme ainoastaan poliittisesta, vaan erityisesti myös yliopistojen tilanteesta, ja opiskelijoiden osaksi näköalattomasta tilanteesta. Minun näkemykseni oli, että siinä määrin kuin minä pystyn asioita arvioimaan, jäljellä oli enää yksi mahdollisuus yrittää vaikuttaa tulevaan kehitykseen jarruttavasti toimien yhdessä niiden rakentavien voimien kanssa, jotka vielä ovat todella elinvoimaisia.

Spiegel: Näitte siis yhteyden Saksan yliopistojen tilanteen ja Saksan yleisen poliittisen tilanteen välillä?

Heidegger: Seurasin tietysti poliittisia tapahtumia tammikuun ja maaliskuun 1933 välisenä aikana ja keskustelin niistä tilaisuuden tullen myös nuorempien kollegoiden kanssa. Mutta työni tuona aikana koski perusteellista esisokraattisen ajattelun tulkintaa. Kesälukukauden alussa palasin takaisin Freiburgiin. Tällä välin oli professori von Möllendorf 15. huhtikuuta astunut virkaansa rehtorina. Tuskin kaksi viikkoa myöhemmin silloinen Badenin kulttuuriministeri Wacker vapautti hänet virasta. Synn tähän ministerin oletettavasti muutenkin toivottuun päätökseen antoi se, että rehtori oli kieltänyt niin sanottujen juutalaisplakaattien ripustamisen yliopistolle.

Spiegel: Herra von Möllendorf oli sosialidemokraatti. Mihin hän ryhtyi erottamisensa jälkeen?

Heidegger: Jo sinä päivänä, jolloin hänet erotettiin, von Möllendorf tuli luokseni ja sanoi: "Heidegger, nyt teidän on otettava rehtoraatti hoitaaksenne." Ajattelin, että minulta puuttui kaikki hallinto- tehtävien vaatima kokemus. Kuitenkin myös silloinen vararehtori Sauer (teologi) painosti minua osallistumaan rehtorinvaaliin, koska oli olemassa vaara, että muuten rehtoriksi nimitettäisiin joku virkamies. Nuoremmat kollegat, joiden kanssa olin jo useita vuosia keskustellut yliopistojen asemasta, suorastaan pakottivat minua ottamaan rehtoraatin haltuuni. Epäröin pitkään. Lopulta ilmoitin olevani valmis ottamaan viran vastaan; tämä vain yliopiston edun nimissä ja vain jos voisoin olla varma siitä, että saisin yksimielisen kannatuksen taakseni. Kaikesta huolimatta epäilykseni sopivuudestani rehtoriksi jatkuivat edelleen siinä määrin, että vielä rehtorinvaalipäivän aamuna menin rehtorinvirastoon ja ilmoitin läsnäolollele erotetulle rehtorille von Möllendorffille ja vararehtori

Sauerille etten voisi ottaa virkaa vastaan. Tähän vastasivat molemmat kollegani, että vaalivalmistelut olivat jo siinä vaiheessa, etten nyt enää voisi vetäytyä ehdokkuudesta.

Spiegel: Tämän jälkeen ilmoititte olevanne vihdoinkin valmis vaaliin. Miten suhteenne kansallissosialisteihin muotoutui sittemmin?

Heidegger: Toisena päivänä virkaanastumiseni jälkeen ilmestyi "opiskelijaführer" kahden kumppaninsa kera rehtorinvirastoon ja vaati uudelleen "juutalaisplakaattien" esillepanoa yliopistolla. Minä kieltäydyin. Nämä kolme opiskelijaa poistuivat huomauttaen, että kieltäytymisestäni ilmoitettaisiin Valtakunnan Opiskelijajohdolle. Muutaman päivän kuluttua tuli puhelu SA-Gruppenführer, tohtori Baumannilta SA:n Korkeakouluosastolta, joka oli osa SA:n korkeinta johtoa. Hän vaati juutalaisplakaattien esillepanoa. Muissa yliopistoissahan se oli jo tehty. Jos kieltäytyisin, minun olisi valmistauduttava eroamaan tai jopa siihen, että yliopisto suljetaan. Kieltäydyin ja yritin saada Badenin kulttuuriministerin tuen kiellolleni. Kulttuuriministeri teki selväksi, ettei voinut mitään SA:ta vastaan. Siltikään en perunut kieltäytymistäni.

Spiegel: Tämä ei ollut tiedossa tuossa muodossa ennen tätä.

Heidegger: Perusmotiivi, joka ylipäättään sai minut ottamaan rehtorinviran vastaan, on mainittu jo esitelmässäni "Was ist Metaphysik?", jonka pidin astuessani professorinvirkaani Freiburgissa vuonna 1929: "Tieteiden tutkimusalueet ovat kaukana toisistaan. Tavat, joilla tieteet käsittelevät kohteitaan, eroavat perusteellisesti toisistaan. Tiedonalojen moninaisuus ja hajanaisuus pidetään nykyään kurissa ja koossa vain yliopistojen ja tiedekuntien teknisen organisaation ja tieteenalojen käytännöllisen tavoitteiden asettelun avulla. Sitä vastoin ovat tieteiden olennaiset perusjuuret tuhoutuneet." Se, mitä rehtorinkaudellani yritin tehdä tälle yliopistojen tilanteelle — joka sittemmin on kehittynyt äärimmäiseen rappioon — on tuotu esiin rehtorinpuheessani.

Spiegel: Me pyrimme saamaan selville, kuinka ja missä määrin tämä vuoden 1929 lausunto sopii yhteen sen kanssa, mitä sanoitte 1933 astuessanne virkaanne rehtorina. Irroitamme tässä yhden lauseen yhteydestään: "Ylistetty 'akateeminen vapaus' tullaan kitkemään saksalaisista yliopistoista, sillä tämä vapaus on epäaitoa, vain kielteistä vapautta." Lienee syytä uskoa, että tämä lause ilmaisee ainakin osittain käsityksen, josta ette vieläkään ole luopuneet.

Heidegger: Kyllä, seison edelleen sen takana. Sillä tämä "akateeminen vapaus" oli pohjimmiltaan täysin negatiivista; vapautta siitä ajattelemisen ja pohdiskelun *vaivasta*, johon tieteellinen tutkimus vaati sitoutumaan. Muilta osin ei tuota esiinnostamaanne lausetta kuitenkaan pitäisi eristää, vaan lukea yhteydessään, jotta kävisi ilmi mitä tahdoin ymmärtää "negatiivisella vapaudella."

Spiegel: Hyvä, tuon ymmärrämme. Meistä tuntuu kuitenkin, että rehtorinkautenne avajaispuhe saa uuden sävyn, kun te, neljä kuukautta Hitlerin valtakunnankansleriksi nimittämisen jälkeen, mainitsette jotakin "tämän läpimurron suuruudesta ja loista- vuudesta."

Heidegger: Kyllä, olin vakuuttunut myös siitä.

Spiegel: Voisitko valaista asiaa jotenkin?

Heidegger: Toki. En nähnyt tuolloin muuta vaihtoehtoa. Yleises- sä näkemysten ja 32:n puolueen poliittisten suuntausten kaoksessa oli löydettävä kansallinen ja ennen muuta sosiaalinen ratkaisu, jokseenkin Friedrich Naumannin yrityksen hengessä. Voisin siteerata tässä, vain esimerkin antaakseni, erästä Edvard Sprangerin

artikkelia, joka menee paljon pidemmälle kuin rehtorinpuheeni.¹

Spiegel: Milloin aloitte perehtyä poliittiseen tilanteeseen? Nuo 32 puoluetta olivat olleet jo pitkään olemassa. Jo vuonna 1930 oli myös miljoonia työttömiä.

Heidegger: Tuona aikana mieltäni hallitsivat vielä kokonaan ne kysymykset, joita kehittelevän teokseni *Sein und Zeit* (1927) ja seuraavien vuosien kirjoituksissani ja luennoillani. Nämä kysymykset ovat ajattelun peruskysymyksiä, jotka koskevat välillisesti myös kansallisia ja sosiaalisia kysymyksiä. Yliopiston opettajana olin välittömämmin kiinnostunut tieteiden merkityksen kysymyksestä ja siten myös yliopistojen tehtävän määrittelystä. Näihin ongelmiin viittaan myös rehtorinpuheeni otsikossa, ”Miten saksalainen yliopisto määrittelee itsensä”. Noina aikoina tuollaista otsaketta ei muista rehtorinpuheista löytynyt. Mutta ketkä niistä, jotka ovat tätä puhetta arvostelleet, ovat sen kunnolla lukeneet, perusteellisesti ajatelleet sitä ja ymmärtäneet, millaisessa tilanteessa se on kirjoitettu?

Spiegel: Eikö kysymys yliopiston tavasta määritellä itsensä tunnu hieman vieraalta tuolloisessa levottomassa maailmassa?

Heidegger: Kuinka niin? ”Miten saksalainen yliopisto määrittelee itsensä”; tähän vastustaa niin sanottua ”poliittista tiedettä”, jota puolue ja kansallissosialistinen opiskelijaliike jo tuolloin kannattivat. ”Poliittinen tiede” tarkoitti tuolloin aivan muuta kuin mitä ”politiikan tutkimus” nykyään tarkoittaa. Se tarkoitti, että tieteet, niiden merkitys ja arvo punnitaan sen perusteella, mikä on niiden käytännöllinen hyöty kansalle. Rehtorinpuheeni asettui selkeästi *tällaista* tieteen politisoitumista vastaan.

Spiegel: Ymmärrämmekö teidät oikein: Samalla kun ohjasitte yliopistoa kohti sitä, mitä tuolloin piditte läpimurtona, te halusitte puolustaa yliopistoa sellaisia ehkä muuten musertavia virtauksia vastaan, jotka eivät enää olisi sallineet yliopiston säilyttää ominaisluonnettaan?

Heidegger: Juuri niin, mutta määritellesään ominaisluonnettaan yliopiston pitäisi samalla asettaa positiivisesti tehtävänsä: korvata yliopiston puhtaasti tekninen organisaatio uudella mielekkyydellä, joka voidaan tavoittaa elävöittämällä länsimais-eurooppalaisen ajattelun traditio.

Spiegel: Professori Heidegger, voimmeko ymmärtää asian niin, että te tuolloin uskoitte voivanne tervehtyä yliopiston kansallissosialistien kanssa?

Heidegger: Tuo on huono ilmaus. Ei kansallissosialistien kanssa. Yliopiston olisi pitänyt uudistua oman pohdiskelunsa kautta ja siten löytää luja asema tieteen politisoitumisen vaaraa vastaan — yllä määritellyssä mielessä.

Spiegel: Ja tämän vuoksi te rehtorinpuheessanne julistitte seuraavien kolmen tukipylvään tärkeyttä: ”työvelvollisuus”, ”asevelvollisuus” ja ”tietovelvollisuus”. Tarkoititteko tällä sitä, että ”tietovelvollisuus” on nostettava samaan asemaan kuin muut velvollisuudet, mitä kansallissosialistit eivät olleet tehneet?

Heidegger: Mistään ”tukipylväistä” ei ollut puhetta. Jos luette tarkkaavaisesti, huomaatte, että vaikka tietovelvollisuus on luettelossa vasta kolmantena, on se kuitenkin merkitykseltään asetettu ensimmäiseksi. Ajateltavaksi jäi, että työ ja sodankäynti kuten kaikki inhimillinen toiminta perustuu tietoon ja saa valonsa tiedosta.

Spiegel: Olemme juuri lopettamassa tämän rasittavan siteeraamisen, mutta tartumme vielä yhteen lauseeseen, jota emme pysty

kuvittelemaan teidän vielä nykyään allekirjoittavan. Sanoitte syksyllä 1933: ”Opinkappaleet ja ideat eivät ole olemisenne sääntöjä. Ainoastaan Führer itse on nykyinen ja tuleva saksalainen todellisuus ja sen laki.”

Heidegger: Nämä lauseet eivät ole rehtorinpuheestani, vaan ilmenivät vain Freiburgin paikallisessa opiskelijalehdessä talvilukukauden 1933/34 alussa. Kun ryhdyin hoitamaan rehtoraattia, oli minulle selvää, etten selviäisi ilman kompromisseja. Noita lainaamianne lauseita en enää tänään kirjoittaisi. Jo vuonna 1934 lopetin tuollaisten asioiden sanomisen. Mutta toistaisin vielä tänäänkin — ja aina vain painokkaammin — puheeni ”Miten saksalainen yliopisto määrittelee itsensä”, vaikkakin ilman viittauksia nationalismiin. ”Kansan” paikalle on astunut yhteiskunta. Tästä huolimatta olisi puhe tänään samoin kuin tuolloinkin pelkkää tuuleen puhumista.

Spiegel: Saammeko esittää vielä yhden lisäkysymyksen? Keskustelussamme on tähän mennessä käynyt ilmi, että vuonna 1933 liikuimme kannanotoissanne kahden navan välissä. Ensinnäkin teidän täytyi monesti puhua *ad usum Delphini*, sopivasti sensuroiden. Tämä oli toinen napa. Toinen napa oli kuitenkin positiivisempi. Ilmaisitte sen näin: Minulla oli tunne, että tässä oli jotakin uutta, tässä oli läpimurto — kuten olette sanoneet.

Heidegger: Näin on.

Spiegel: Liikkua näiden kahden navan välissä — se on täysin uskottavaa tuossa tilanteessa...

Heidegger: Varmasti. Mutta minun on korostettava, että ilmaus ”ad usum Delphini” on liian lievä. Uskoin tuolloin, että kansallissosialismin kohtaamisessa meille voisi avautua uusi ja ainoa vielä mahdollinen tie kohti uusiutumista.

Spiegel: Tiedätte toki, että tässä yhteydessä teitä kohtaan on esitetty syytöksiä, jotka koskevat yhteistyötänne NSDAP:in ja sen liittolaisten kanssa. Näitä syytöksiä pidetään julkisuudessa yhä kiistämättöminä. Teitä vastaan on esitetty esimerkiksi, että olisitte osallistuneet opiskelijajärjestön tai *Hitler-Jugend*in järjestämiin kirjarovioihin.

Heidegger: Minä kielsin yliopistorakennusten edustalle suunnitellun kirjarovion.

Spiegel: Teitä on syytetty myös siitä, että olisitte antanut poistaa juutalaisten tekijöiden kirjoja yliopiston kirjastosta tai filosofian laitospöytäkirjastosta.

Heidegger: Filosofian laitoksen esimiehenä saatoinkin päättää vain sen kirjastosta. En toteuttanut toistuvia käskyjä, jotka vaativat juutalaisten tekijöiden teosten poistamista. Ne henkilöt, jotka tuolloin osallistuivat seminaareihini, voivat todistaa, että en ainoastaan kieltäytynyt poistamasta ainuttakaan juutalaisen tekijän teosta kirjastosta, vaan että näiden tekijöiden, ennen muuta Husserlin, teoksia siteerattiin ja niiden sisällöstä keskusteltiin aivan kuten ennen vuotta 1933.

Spiegel: Pidämme tämän mielessämme. Mutta miten selitätte tuolaisten huhujen syntymisen? Onko se pahantahtoisuutta?

Heidegger: Sen perusteella, mitä näiden huhujen lähteistä tiedän, voin olettaa niin. Mutta mustamaalauksen perussyöt ovat syvemmällä. Rehtoraatin hoitaminen oli luultavasti vain tekosyy, ei perimmäinen tekijä. Siksi kiistely syytty luultavasti uudelleen aina, kun jotakin aihetta tarjoutuu.

Spiegel: Teillä oli juutalaisia opiskelijoita myös vuoden 1933 jälkeen. Suhteenne joihinkin juutalaisiin opiskelijoihin, ei tietenkään kaikkiin, näyttäisi olleen sydämellinen myös vuoden 1933 jälkeen?

Heidegger: Asenteeni pysyi vuoden 1933 jälkeen muuttumattomana. Eräs pitkäaikaisimmista ja lahjakkaimmista opiskelijoistani oli Helene Weiß, joka myöhemmin emigroitui Skotlantiin. Kun hän ei enää voinut valmistua meidän laitokseltamme, väitteli hän Baselissa tärkeällä väitöskirjalla ”Kausaliteetti ja sattuma Aristoteleen filosofiassa”, joka julkaistiin siellä vuonna 1942. Esipuheen alussa tekijä kirjoittaa: ”Se fenomenologinen tulkintayritys, jonka ensimmäisen osan tässä esitämme, saa kiittää olemassaolostaan M. Heideggerin julkaisematonta kreikkalaisen filosofian tulkintaa.” Tässä näette kappaleen, jonka tekijä lähetti minulle huhtikuussa 1948 omistuskirjoituksella varustettuna. Vierailin useita kertoja tohtori Weißin luona Baselissa ennen hänen kuolemaansa.

Spiegel: Olitte pitkän aikaa Jaspersin ystävä. Vuoden 1933 jälkeen alkoi tämä suhde huonontua. Huhujen mukaan huonontuminen liittyi siihen, että Jaspersilla oli juutalainen vaimo. Haluaisitteko sanoa jotakin tästä?

Heidegger: Tämä, mitä esitätte, on valetta. Ystävystyin Jaspersin kanssa jo vuonna 1919. Vierailin hänen ja vaimonsa luona kesälukukaudella 1933 erään Heidelbergissa pitämäni luennon yhteydessä. Karl Jaspers lähetti minulle kaikki julkaisunsa vuosien 1934 ja 1938 välillä — ”sydämellisin terveisin”. Annan tässä ne tutustuttaviksenne.

Spiegel: Tässä lukee ”sydämellisin terveisin”. Tervehdys ei varmaankaan olisi ollut ”sydämellinen”, jos suhde olisi päässyt huonoksi.² Toinen, samantapainen kysymys: Olitte juutalaisen Husserlin oppilas — Husserlin, joka oli edeltäjänne Freiburgin yliopiston filosofian oppituoilla. Hän suositteli teitä laitokselle seuraajakseen. Suhteenne häneen ei voi olla ollut vailla kiitollisuutta.

Heidegger: Omistin teokseni *Sein und Zeit* hänelle.

Spiegel: Tietenkin.

Heidegger: Vuonna 1929 toimitin juhlaulkaisun Husserlin 70-vuotispäivän kunniaksi ja osallistuin hänen kotonaan pidettyyn juhlaan, jossa pidin puheen, joka julkaistiin toukokuussa 1929 *Akademischen Mitteilungen* -julkaisusarjassa.

Spiegel: Suhteenne kuitenkin kärsi myöhemmin. Voisitteko kertoa, mistä tämä johtui?

Heidegger: Näkemystemme väliset erot kärjistyivät. Husserl asetui 30-luvun alussa Max Schelerin ja minua vastaan tavalla, joka ei jättänyt mitään epäselväksi. En saanut koskaan selville, mikä ajoi Husserlin niin julkisesti hyökkäämään ajatteluani vastaan.

Spiegel: Missä tilaisuudessa tämä tapahtui?

Heidegger: Husserl puhui Berliinin yliopistossa 1600:lle kuulijalle. Heinrich Mühsam kuvasi tilaisuutta eräässä suuressa berliiniläisessä lehdessä ja puhui ”suuren urheilujuhlan tunnelmasta”.

Spiegel: Teidän välirikonne ei sinänsä kiinnosta meitä tässä yhteydessä. Vain se kiinnostaa, ettei kyseessä ollut välirikko, joka johtui vuoden 1933 tapahtumista.

Heidegger: Ei missään määrin.

Spiegel: Se oli myös meidän käsityksemme. Se, että myöhemmin

poistitte *Sein und Zeitista* omistuksen Husserlille, ei siis pidäkään paikkaansa?

Heidegger: Se kyllä pitää paikkansa. Olen selittänyt tätä asiaa kirjassani *Unterwegs zur Sprache*, vuodelta 1959, sivulla 269. Teksti kuuluu näin: ”Vastoin useita yleisiä ja virheellisiä käsityksiä tehtäköön tässä selväksi, että *Sein und Zeitin* alkuun sijoitettu omistus, joka mainitaan dialogissa, säilyi myös teoksen neljännessä painoksessa vuonna 1935. Kun viidennen, vuoden 1942 painoksen kustantaja arveli kirjan julkaisemisen olevan vaarassa — ehkä kirja jopa kokonaan kielletäisiin — päädyttiin von Niemeyerin³ ehdotuksesta ja toiveesta lopulta sopimukseen, jonka mukaan omistus jätettiin pois tästä viidennestä painoksesta. Sopimuksen ehdoksi asetin, että myös nyt kirjaan jää sivun 38 huomautus, jossa omistus oikeastaan vasta perustellaan näillä sanoilla: ”Jos seuraava tutkimus vie edes muutaman askeleen kohti ’asioiden itsensä’ paljastumista⁴, kiittää tekijä ensimmäisenä *E. Husserlia*, joka tekijän Freiburgin oppivuosien aikana päättäväisen henkilökohtaisen ohjauksen ja julkaisemattomien tutkimusten mitä vapaimman lainaamisen avulla tutustutti tekijän fenomenologisen tutkimuksen monimuotoisiin alueisiin.”

Spiegel: Sitten meidän onkin miltei turha enää esittää kysymystä siitä, pitääkö paikkansa, että olisitte Freiburgin yliopiston rehtorina kieltänyt emeritusprofessori Husserlilta pääsyn tai käyttöoikeuden yliopiston tai filosofian laitoksen kirjastoon.

Heidegger: Se on panettelua.

Spiegel: Ei siis myöskään ole olemassa mitään kirjettä, jossa tämä Husserlia koskeva kieltäminen olisi ilmoitettu? Miten tämä huhu sai alkunsa?

Heidegger: Sitä minäkään en tiedä, en keksi sille mitään selitystä. Voin osoittaa koko asian mahdollisuuden eräällä seikalla, joka myöskään ei ole ollut tunnettu. Rehtorinkaudellani onnistuin ministerin kanssa käymieni keskustelujen ansiosta estämään lääketieteellisen klinikan johtajan, professori Thannhauserin ja fysikaalisen kemian professorin ja myöhemmin nobelisti von Hevesyn — molemmat olivat juutalaisia — erottamisen, jota ministeriö oli vaatinut. Se, että olisin auttanut näitä kahta miestä, ja että samalla olisin hyökännyt tuolla karkealla tavalla Husserlia, emeritusprofessoria ja omaa opettajaani vastaan, on absurdia. Estin myös mielenosoituksen, jonka opiskelijat ja opettajat järjestivät professori Thannhauseria vastaan tämän lääketieteellisen klinikan edustalla. Thannhauserin perheen täkäläisessä lehdessä julkaisemassa kuolinilmoituksessa lukee: ”Vuoteen 1934 asti hän toimi Freiburgin (Breslau) yliopiston lääketieteellisen klinikan kunnioitettuna johtajana. Brockline, Massachusetts, 18.12.1962.” Professori von

Hevesystä kirjoittaa Freiburgin yliopistolehti (no. 11, helmikuu 1966): “Vuosina 1926-34 toimi von Hevesy Freiburgin yliopiston Fysikaalis-kemiallisen instituutin johtajana.” Kun olin jättänyt rehtorinviran, erotettiin nämä molemmat johtajat viroistaan. Niihin aikoihin oli urallaan etenemättömiä opettajia, jotka ajattelivat: Nyt on tullut aika kiipää ylöspäin. Torjuin kaikki nämä ihmiset, kun he tulivat puhumaan minulle.

Spiegel: Te ette osallistunut Husserlin hautajaisiin vuonna 1938. Miksi ette?

Heidegger: Tästä haluan sanoa vain seuraavan: väite, että olisin katkaissut välini Husserliin, on perätön. Vaimoni lähetti rouva Husserlille toukokuussa 1933 kirjeen, joka oli kirjoitettu meidän molempien nimissä ja jossa me molemmat ilmaisimme “muuttumattoman kiittolisuutemme”. Kirje lähetettiin Husserleille kukkakimpun kera. Rouva Husserl vastasi lyhyesti muodollisella kiitoksella ja kirjoitti, että suhteet perheidemme välillä olivat katkenneet. Se, etten osoittanut Husserlille vielä kerran kiittolisuuttani ja kunnioitustani hänen sairavuoteellaan ja hänen kuoltuaan, on inhimillinen erehdys, ja sitä pyysin myöhemmin anteeksi rouva Husserlilta kirjeitse.

Spiegel: Husserl kuoli 1938. Jo helmikuussa 1934 jätitte rehtoraatin. Miten tähän päädyttiin?

Heidegger: Tätä joudun selostamaan laajemmin. Lähtökohtani oli yliopistojen teknisen organisaation voittaminen, mikä tarkoitti oppiaineiden sisäistä, niiden asiasisältöön ja tehtävään perustuvaa uudistumista. Tätä silmälläpitäen ehdotin, että talvilukukaudeksi 1933/34 nimitettäisiin tiedekuntien dekaaneiksi nuoria ja ennen kaikkea alallaan kunnostautuneita kollegoita, riippumatta siitä, mikä oli heidän suhteensa puolueeseen. Niin oikeustieteellisen tiedekunnan dekaaniksi nimitettiin professori Erik Wolf, filosofisen

tiedekunnan dekaaniksi professori Schadewaldt, luonnontieteellisen tiedekunnan dekaaniksi professori Soergel ja lääketieteellisen tiedekunnan dekaaniksi professori von Möllendorf, joka keväällä erotettiin rehtorinvirasta. Mutta jo jouluna 1933 minulle kävi selväksi, etten onnistuisi viemään läpi uudistussuunnitelmaani, jota vastustettiin niin työtovereitteni keskuudessa kuin myös puolueen piirissä. Kollegani panivat pahakseen esimerkiksi sen, että otin opiskelijat mukaan vastuulliseen yliopistohallintoon — juuri kuten nykyään tapahtuu. Eräänä päivänä minut kutsuttiin Karlsruheeseen, jossa ministeri kansliapäällikkönsä välityksellä ja kansallissosialistisen opiskelijajohdon läsnäollessa vaati, että oikeustieteellisen ja lääketieteellisen tiedekunnan dekaanit korvataan puolueelle sopivilla ehdokkailla. Kieltäydyin näistä vaatimuksista ja ilmoitin eroavani rehtorinvirasta, jos ministeri pitää kiinni kannastaan. Näin sitten tapahtui. Helmikuussa 1934 astuin sivuun oltuani rehtorina kymmenen kuukautta, vaikka tuolloin rehtorit tavallisesti pysyivät virassaan kaksi vuotta tai vielä kauemmin. Ulko- ja kotimainen lehdistö, joka monin tavoin kommentoi astumistani rehtorinvirkaan, kuitenkin vaikenoi syrjäinvetäytymisestääni.

Spiegel: Jouduitteko tuolloin tekemisiin Rustin⁵ kanssa?

Heidegger: Milloin tuolloin?

Spiegel: Nyt on puhe siitä matkasta, jonka Rust teki 1933 tänne Freiburgiin.

Heidegger: Tässä on nyt kyseessä kaksi eri tapausta. Schlageterin haudalla hänen kotiseudullaan Schönaussa Wiesentalissa pidetty muistojuhla antoi minulle aiheen tervehtiä ministeriä lyhyesti ja muodollisesti. Tämän jälkeen ei ministeri kiinnittänyt minuun huomiotaan. En myöskään tuolloin nähnyt vaivaa keskustellakseni ministerin kanssa. Schlageter oli opiskellut Freiburgissa ja ollut erään katolisen järjestön jäsen. Keskustelu, johon viitattiin, käytiin marraskuussa 1933 erään Berliinissä pidetyn rehtorikonferenssin yhteydessä. Esittelin ministerille käsitykseni tieteesestä ja tiedekuntien mahdollisesta uudelleenorganisoinnista. Hän kuunteli tarkkaavaisesti, niin että toivoin esitykselläni voivan olla jotakin vaikutusta. Mutta mitään ei tapahtunut. En voi ymmärtää, miten minua syytetään tästä keskustelustani silloisen opetusministerin kanssa, kun samaan aikaan kaikki ulkomaiset hallitukset kiiruhtivat tunnustamaan Hitlerin hallituksen ja osoittamaan hänelle tavanomaista kansainvälistä kunnioitusta.

Spiegel: Miten suhteenne kansallissosialistiseen puolueeseen kehittyi luovuttuanne rehtorinvirasta?

Heidegger: Rehtoraatista luopumisen jälkeen palasin opetus-tehtävääni. Kesälukukaudelle 1934 luennoin ”Logiikasta”. Seuraavana lukuvuonna 1934/35 pidin ensimmäisen Hölderlin-luennon. 1936 alkoivat Nietzsche-luennot. Kaikki, jotka osasivat kuunnella, kuulivat, että kyse oli kansallissosialismin ja ajatteluni vastakkainasettelusta.

Spiegel: Miten rehtorin vaihtuminen kävi? Ette osallistuneet juhallisuuksiin?

Heidegger: Niin, kieltäydyin osallistumasta juhalliseen viranvaihtotilaisuuteen.

Spiegel: Oliko seuraajanne aktiivinen puolueen jäsen?

Heidegger: Hän oli juristi. Puoluelehti *Der Alemanne* ilmoitti hänen nimityksestään rehtoriksi suurella otsikolla: ”Yliopiston ensimmäinen kansallissosialistinen rehtori”⁶.

Spiegel: Teillä oli tämän jälkeen vaikeuksia puolueen kanssa, vai

kuinka?

Heidegger: Minua valvottiin jatkuvasti.

Spiegel: Onko teillä siitä esimerkkiä?

Heidegger: Kyllä, tohtori Hancken tapaus.

Spiegel: Miten pääsitte asiasta selville?

Heidegger: Hän tuli itse minulle kertomaan. Hän oli jo valmistunut tohtoriksi talvilukukaudella 1936/37 ja osallistui kesälukukaudella 1937 tohtoriseminaariini. SD⁷ oli lähettänyt hänet sinne minua valvomaan.

Spiegel: Miten hän sitten yhtäkkiä tuli luoksenne?

Heidegger: Johtuen kesän 1937 Nietzsche-seminaaristani ja siitä tavasta, jolla työ siellä tehtiin, hän ei enää voinut jatkaa hänelle annettua valvontatehtävää; näin hän tunnusti minulle. Hän halusi myös minun tietävän tästä valvonnasta, ottaen huomioon tulevat opetustehtäväni.

Spiegel: Muutoin teillä ei ollut hankaluuksia puolueen kanssa?

Heidegger: Tiesin vain, ettei töistäni saanut keskustella, esimerkiksi luennosta “Platons Lehre von Wahrheit”. Keväällä 1936 Rooman saksalaisessa instituutissa pitämäni Hölderlin-luento vastaan hyökättiin mitä ilkeimmällä tavalla Hitler-Jugendin lehdessä *Wille und Macht*. Kiinnostuneiden pitäisi lukea E. Krieckin lehdessä *Volk im Werden* vuoden 1934 kesästä alkanut polemiikki minua vastaan. En kuulunut vuoden 1934 Prahan kansainvälisen filosofikongressin saksalaiseen delegaatioon, eikä minua edes kutsuttu osallistujaksi. Samalla tavoin minut oli tarkoitus jättää 1937 Pariisin kansainvälisen Descartes-kongressin ulkopuolelle. Tämä vaikutti Pariisissa niin oudolta, että sikäläinen kongressijohto (professori Bréhier Sorbonnesta) tiedusteli omasta aloitteestaan minulta, miksen kuulunut Saksan delegaatioon. Vastasin, että kongressin järjestäjien oli tiedusteltava asiaa opetusministeriöstä. Jonkin ajan kuluttua sain Berliinistä komennon seurata delegaatiota jälkikäteen. Kietäydyin tästä. Luentoja “Was ist Metaphysik?” ja “Vom Wesen der Wahrheit” myytiin tiskin alta nimettömillä irtokansilla. Pian vuoden 1934 jälkeen rehtorinpuheeni vedettiin pois kaupoista puolueen määräyksestä. Siitä sai keskustella vain kansallissosialistisella yliopisto-opettajien leirillä, jossa sitä käytettiin puoluepoliittisen linjan vastaisena esimerkkinä.

Spiegel: Kun vuonna 1939 sitten sota ...

Heidegger: Viimeisenä sotavuonna vapautettiin 500 merkittävintä tiedemiestä ja kaikkien alojen taiteilijaa sotilaspalveluksesta.⁸ Minä en kuulunut niihin vapautettuihin, päinvastoin, minut kutsuttiin kesällä 1944 kaivamaan asemia Reinin varrelle, Kaiserstuhliin.

Spiegel: Toisella, Sveitsin puolella kaivoi Karl Barth asemia.

Heidegger: Kiinnostavaa on, miten tämä oikeastaan tapahtui. Rehtori kutsui koko opettajakunnan luentosaliin 5. Hän piti lyhyen puheen, jonka sisältö oli seuraava: Kaikki, mitä hän nyt sanoi, oli kansallissosialististen paikallisjohtajien määräyksien mukaista. Hän jakaisi opettajakunnan nyt kolmeen ryhmään: ensinnäkin sotilaspalvelukseen kelpaamattomiin, toiseksi puoleksi palveluskelpoisiin ja kolmanneksi täysin palveluskelpoisiin. Ensimmäisenä täysin palvelukseen kelpaamattomien listalla oli Heidegger, seuraavana G. Ritter⁹. Talvilukukaudella 1944/45, kun asemien kaivaminen Reinillä oli päättynyt, pidin luennon aiheesta “Dichten

und Denken”. Luento oli tietysti mielessä jatkoa Nietzsche-luennolleni, eli ajatteluni ja kansallissosialismin vastakkainasettelulle. Toisen tunnin jälkeen minut kutsuttiin kodinpuolustusjoukkoihin, vanhimpana kaikista kutsutuista opettajakunnan jäsenistä.

Spiegel: Luulen, että ne tapahtumat, jotka johtivat tosiasialliseen tai sanoisimmeko lailliseen professorivirasta luopumiseen ja emeritus-statukseen, eivät vaadi professori Heideggerin lausuntoa. Nuo tapahtumat ovat hyvin tunnettuja.

Heidegger: Ne eivät suinkaan ole hyvin tunnettuja. Juttu ei ole kovin kaunis.

Spiegel: Paitsi jos tahdotte vielä sanoa jotakin asiasta.

Heidegger: En tahdo.

Spiegel: Ehkä voimme tehdä yhteenvedon: Vuonna 1933 olitte epäpoliittinen henkilö sanan ahtaassa, mutta ei laajassa mielessä, tulitte mukaan politiikkaan tämän oletetun läpimurron vetämänä...

Heidegger: ...yliopiston kautta...

Spiegel: ...yliopiston kautta tämän oletetun läpimurron vetämänä. Noin vuoden kuluttua luovuitte vastaanottamastanne virasta. Mutta vuonna 1935 sanoitte luennossa, joka julkaistiin vuonna 1953 nimellä “Einführung in die Metaphysik” seuraavaa: “Se, mitä tänään” — siis 1935 — “tarjotaan kansallissosialismin filosofiana, mutta jolla ei ole mitään tekemistä tämän liikkeen sisäisen totuuden ja suuruuden kanssa (nimittäin planeettaamme määrävän tekniikan ja modernin ihmisen kohtaamisen kanssa), kalastelee näissä ’arvojen’ ja ’kokonaisuuksien’ hämärissä vesissä”.¹⁰ Lisäittekö suluissa olevat sanat vasta vuonna 1953 luennon painamisen yhteydessä selittääksenne vuoden 1953 lukijalle, missä vuonna 1935 näitte “tämän liikkeen”, siis kansallissosialismin, “sisäisen totuuden ja suuruuden”, vai olivatko selittävät sanat mukana jo 1935?

Heidegger: Ne olivat mukana käsikirjoituksessani ja vastaavat tarkasti silloista käsitystäni tekniikasta — eivät siis myöhempää tulkintaani tekniikan olemuksesta kehikkona.¹¹ En lukenut tuota kohtaa ääneen, sillä luotin siihen, että kuulijani ymmärtävät sanani oikein, kun taas typerykset, urkkijat ja vakoilijat ymmärsivät sen toisin — ja saivat niin tehdä.

Spiegel: Varmastikin asettaisitte kommunistisen liikkeen samaan kategoriaan?

Heidegger: Kyllä, ehdottomasti, planetaarisen teknologian määrämänä.

Spiegel: Kuka tietää, ehkä luokittelisitte samoin myös amerikkalaisten päämäärien summan?

Heidegger: Kyllä, sanoisin myös niin. Kuluneina kolmenkymmenenä vuotena pitäisi olla käynyt yhä selvemmäksi, että modernin tekniikan planetaarinen nousu on mahti, jonka historiaa määrävää suuruutta tuskin voidaan yliarvioida. Ratkaiseva kysymys minulle nykyään on, miten ja millainen poliittinen järjestelmä voidaan nykyiselle tekniselle aikakaudelle osoittaa. Tähän kysymykseen en tiedä vastausta. En ole vakuuttunut siitä, että demokratia olisi ratkaisu.

Spiegel: Demokratiahan on vain yleiskäsite, jonka alle mahtuu varsin erilaisiakin käsityksiä. Kysymys kuuluu, voiko tämä poliittinen muoto vielä muuttua. Te olette vuoden 1945 jälkeen ilmaissut käsityksiänne läntisen maailman poliittisista pyrkimyksistä ja

tässä yhteydessä puhunut myös demokratiasta, poliittisesti suuntautuneesta kristillisestä maailmankatsomuksesta ja oikeusvaltiosta. Olette kutsuneet kaikkia näitä pyrkimyksiä “puolinaisuuksiksi”.

Heidegger: Ensiksi pyytäisin teitä sanomaan, missä olen puhunut demokratiasta ja muista mainitsemistanne asioista. Kuvaisin niitä todellakin puolinaisuuksiksi, sillä en näe niihin sisältyvän mitään todellista teknisen maailman kohtaamista. Käsitykseni mukaan näiden pyrkimysten taustalla on aina näkemys, että tekniikka on olemukseltaan jotakin, joka on ihmisen käsissä, kontrollissa. Tämä ei minusta ole mahdollista. Tekniikka on olemukseltaan jotakin, jota ihminen itse ei hallitse.

Spiegel: Mikä noista yllä hahmotelluista suuntauksista olisi käsityksenne mukaan aidoin ajankohtainen?

Heidegger: Sitä en osaa sanoa. Mutta näen tässä ratkaisevan kysymyksen. Ensin pitäisi selvittää, mitä tarkoitatte “ajankohtaisella”, mitä “aika” tässä tarkoittaa. Vielä pikemmin olisi kysyttävä, onko ajankohtaisuus mitta ihmisen toiminnan “sisäiselle totuudelle”, eikä mitan antava toiminta olekaan “ajattelumista ja runoilemista”, kaiken uhallakin.

Spiegel: On toki selvää, ettei ihminen aina tule toimeen työkalujensa kanssa; ajatellaan vaikkapa paholaisen oppipoikaa. Eikö kuitenkin ole liian pessimististä sanoa: Emme tule toimeen tämän vielä paljon suuremman työkalun, modernin tekniikan kanssa?

Heidegger: Pessimististä? Ei. Pessimismi ja optimismi ovat nyt käsiteltävän aiheen kannalta liian lyhytkantoisia käsityksiä. Mutta ennen kaikkea: moderni tekniikka ei ole “työkalu”, eikä sillä ole enää mitään tekemistä työkalujen kanssa.

Spiegel: Miksi tekniikka saisi meidät niin tiukasti valtansa alle...?

Heidegger: En puhu vallan saamisesta. Sanon, ettei meillä vielä ole kuljettavanamme tietä, joka vastaisi tekniikan olemusta.

Spiegel: Voisimme kritisoida teitä varsin naivisti: Mikä käy hallitsemattomaksi? Kaikkihan toimii hyvin. Aina vain uusia sähkövoimaloita rakennetaan. Tuotanto kasvaa. Maapallon korkean teknologisen tason alueilla elävistä ihmisistä huolehditaan hyvin. Elämme hyvinvoinnin keskellä. Mikä tässä oikeastaan on vikana?

Heidegger: Kaikki toimii hyvin. Sehän juuri on kammoksuttavaa, että kaikki toimii ja toiminta vaatii yhä lisää ja yhä laajempaa toimintaa ja tekniikka nostaa ihmisen yhä kauemmas maasta ja katkaisee hänen juurensa. En tiedä oletteko te kauhuissanne, mutta minä joka tapauksessa olin kauhuissani kun näin näkymän kuusta maahan. Emme tarvitse mitään atomipommia, ihminen on jo riistetty juuriltaan. Meillä on enää vain teknisiä suhteita. Se, millä ihmiset nykyään elävät, ei voi tulla kutsutuksi “maaksi.” Vähän aikaa sitten keskustelin pitkään René Charin kanssa Provencessa — tiedättehän runoilijan ja vastarintaliikkeen miehen. Provenceen rakennetaan parhaillaan ohjusasemia ja maa tuhotaan uskomattomalla tavalla. Runoilija, jota ei varmastikaan voida epäillä tunteellisuudesta tai idyllisyyden ihannoinnista, sanoi minulle, että se ihmisen juuriltaan kitkeminen, mitä täällä nyt tapahtuu, merkitsee loppua, ellei ajattelu ja runoileminen vielä kerran pääse väkivallattomasti valtaan.

Spiegel: Nyt meidän täytyy sanoa, että pysymme paljon mieluummin täällä, ja tuskin meidän elinaikanamme niin käy, että joudumme lähtemään muualle, mutta kuka tietää, onko ihmisen määrä pysyvä maassa, tällä pallolla? On ajateltavissa, ettei ihmisellä ole mitään

tiettyä määräraikkaa. Aina voidaan kuitenkin nähdä, että ihmisellä on mahdollisuus lähteä maasta muille planeetoille. Se ei varmasti-kaan tapahdu vielä pikään aikaan. Mutta missä on kirjoitettu, että ihmisen paikka on maassa?

Heidegger: Ainakin oman suuntautumiseni mukaan tiedän inhimillisen kokemuksemme ja historiamme perusteella, että kaikki olennainen ja suuri on kasvanut vain siitä, että ihmisellä on ollut kotiseutu ja että hän on juurtunut johonkin perinteeseen. Esimerkiksi nykykirjallisuus on pitkälti destruktiivista.

Spiegel: Meitä häiritsee tässä sana “destruktiivinen”, myös siinä suhteessa, että sana “nihilistinen” on teidän kauttanne ja teidän filosofiassanne saanut kovin laajan merkitysyhteyden. Meitä hämääntyyttää kuulla sana “destruktiivinen” yhteydessä kirjallisuuteen, jonka te voisitte tai joka teidän pitäisi nähdä osana tätä nihilismia.

Heidegger: Haluaisin sanoa, että tarkoittamani kirjallisuus ei ole nihilististä siinä mielessä, kuin olen nihilismia ajatellut. (*Nietzsche II*, s. 335-).

Spiegel: Teistä vaikuttaa siis ilmeiseltä, että maailmassa on valalla liike, joka vie kohti absoluuttista teknistä valtiota tai on ehkä sen jo saavuttanut. Näin olette asian myös ilmaissut.

Heidegger: Kyllä! Mutta juuri tekninen valtio vastaa kaikkein vähiten tekniikan olemuksen määrittämää maailmaa tai yhteiskuntaa. Tekninen valtio olisi kaikkein nöyryin ja sokein palvelija tekniikan mahdin edessä.

Spiegel: Hyvä. Nyt herää luonnollisesti kysymys siitä, voiko yksittäinen ihminen vaikuttaa tähän välttämättömyyksen verkkoon, tai voiko filosofia siihen vaikuttaa, tai voivatko molemmat yhdessä vaikuttaa siten, että filosofia johtaa yksilön tai useamman yksilön toimimaan tietyllä tavalla?

Heidegger: Näiden kysymysten myötä palaatte takaisin keskustelumme alkuun. Saisinko vastata lyhyesti ja ehkä hieman karkeasti, vaikkakin pitkiin pohdiskeluihin perustuen? Filosofia ei saa aikaan mitään välitöntä muutosta maailman nykyiseen tilaan. Tämä ei koske vain filosofiaa, vaan kaikkia ainoastaan ihmisestä lähtöisin olevia ajatuksia ja pyrkimyksiä. Enää vain jumala voi meidät pelastaa. Pelastuksen ainoan mahdollisuuden näen siinä, että ajattelu ja runoileminen antaisivat meille valmiuden joko jumalan ilmestymiseen tai jumalan poissaoloon tuhon aikana, jota emme vain — tylästi sanottuna — “kuolla kupsahtaisi”, vaan että kun tuhoudumme, tuhoudumme poissaolevan jumalan kasvojen edessä.

Spiegel: Onko olemassa jokin yhteys ajattelunne ja tämän jumalan ilmestymisen välillä? Onko niillä käsityksenne mukaan kausaalinen yhteys? Tarkoitatteko, että jumala voi ilmestyä ajattelumme kautta?

Heidegger: Emme saa häntä ajattelemalla ilmestymään, voimme korkeintaan parantaa valmiuttamme odottamiseen.

Spiegel: Mutta voimmeko auttaa asiaa?

Heidegger: Valmiuteen valmistautumisen pitäisi olla ensimmäisen apu. Ihmisen kautta maailma ei voi olla mitä se on ja miten se on, mutta ei myöskään ilman ihmistä. Käsitykseni mukaan tämä on yhteydessä siihen, että se mitä kutsun sanalla “Sein”, “oleminen” — käyttäkseni tätä perinteikästä, monimerkityksellistä ja nykyään jo kulunutta sanaa — tarvitsee ihmistä. Oleminen ei ole olemista, jollei ihmistä käytetä sen paljastumiseen, vakiinnuttamiseen ja muotoutumiseen. Tekniikan olemus on mielestäni siinä,

mitä kutsun “kehikoksi”. Tämä sana ymmärretään ensikuulemalla helposti väärin. Oikein ajatellamme huomaamme, että se viittaa takaisin metafysiikan sisimmän olemuksen historiaan, joka yhä tänäänkin määrää olemassaoloamme. Kehikon hallitsevuus merkitsee seuraavaa: Ihminen on asetettu, häntä vaatii ja vetää mahti, joka paljastuu tekniikan olemuksessa. Jo siinä, että ihminen kokee olemisessaan olevansa kehikon asettama — kehikon, jota hän itse ei ole ja jota hän itse ei hallitse — hänelle avautuu mahdollisuus oivaltaa, että olemineen käyttää ja tarvitsee ihmistä. Siihen, mikä määrittää modernin tekniikan ominta luontoa, kätkeytyy jo mahdollisuus käytetyksitulemisen kokemukseen ja kokemukseen siitä, että on valmiina näille uusille mahdollisuuksille. Ajattelu pystyy auttamaan tähän oivallukseen, muttei enempään. Filosofia on lopussa.

Spiegel: Menneinä aikoina — eikä ainoastaan menneinä aikoina — ajateltiin kuitenkin, että filosofialla on suuri epäsuora vaikutus. Harvemmin filosofialla on suoraa vaikutusta, mutta ajateltiin, että filosofia pystyy saamaan paljon aikaan epäsuorasti, ja että filosofia on auttanut uusia virtauksia murtautumaan esiin. Kun ajatellaan vaikkapa vain saksalaisen filosofian suuria nimiä Kantista Hegeliin ja Nietzscheen — Marxista puhumattakaan — voidaan osoittaa, että filosofialla on ollut valtava välillinen vaikutus. Tarkoitatteko nyt, että tämä filosofian vaikutus on lopussa? Ja kun sanotte, että filosofia on kuollut, että sitä ei enää ole olemassa, tarkoitatteko myös, että tämä filosofian vaikutus, jos sitä joskus on ollut, on nykyään täysin kadonnut?

Heidegger: Sanoinhan juuri, että toisenlaisen ajattelun kautta on mahdollista vaikuttaa välillisesti, vaikka suora vaikuttaminen on mahdotonta. Näin ajattelu muuttaa maailman tilaa ikään kuin kausaalaisella tavalla.

Spiegel: Anteeksi; emme halua filosofoida, sillä siihen emme yllä, mutta tässä meillä on juuri käsillä politiikan ja filosofian kosketuskohta, joten suokaa anteeksi, jos vedämme teidät tällaiseen keskusteluun. Olette siis sanoneet, että filosofia tai yksilö ei voi tehdä mitään muuta kuin...

Heidegger: ...lisätä valmiuttaan siihen, että pitää itsensä avoimena jumalan saapumiselle tai poissaololle. Tämä jumalan poissaolon kokemukseen ei ole mitään olematonta, vaan se vapauttaa ihmisen siitä, mitä kutsuin teoksessani *Sein und Zeit* vaipumiseksi olevaan. Edellä mainitun valmiuden lisäämiseen kuuluu myös sen pohtiminen, mitä tänään on.

Spiegel: Mutta sitten pitäisi itse asiassa tulla juuri tuon paljon puhutun sysäyksen ulkopuolelta, tuli se sitten jumalalta tai joltakin muulta. Eli siis itsestään ja omin voimin ajattelu ei nykyään enää pystyisi vaikuttamaan? Aiemmin se pystyi, ainakin tuon aikaisten ihmisten mielipiteen mukaan ja myös meidän mielestämme.

Heidegger: Mutta ei välittömästi.

Spiegel: Mainitsimme jo Kantin, Hegelin ja Marxin suurina liikkellepanijoina. Mutta myös Leibnizista lähti liikkeelle sysäyksensä — vaikuttaen modernin fysiikan kehitykseen ja sitä tietä ylipäättään modernin maailman muotoutumiseen. Meistä tunnetaan siltä, että sanoitte edellä, että ette usko nykyään enää tapahtuvan tällaista vaikuttamista.

Heidegger: Ei enää filosofian mielessä. Nykyään tieteet ovat ottaneet itselleen sen roolin, joka filosofialla tähän asti oli.

Pystyäksemme tekemään selväksi, mikä on ajattelun “vaikutus”, pitäisi meidän keskustella tarkemmin siitä, mitä “vaikutus” ja “vaikuttaminen” tässä yhteydessä tarkoittavat. Tätä varten pitäisi perustavaa laatua olevalla tavalla erotella toisistaan aihe, sysäys, edistäminen, apu, estäminen ja avustaminen. Oikean ulottuvuuden näiden erotteluiden tekoon löydämme vasta, kun olemme tarpeeksi käsitelleet perustan periaatetta. Filosofia jakaantuu erityistieteiksi: psykologiaksi, logiikaksi, politiikan tutkimukseksi.

Spiegel: Ja mikä ottaa nyt filosofian paikan?

Heidegger: Kybernetiikka.

Spiegel: Tai ne hurskaat, jotka pysyvät avoimina?

Heidegger: Siinä ei kuitenkaan enää ole kyse filosofiasta.

Spiegel: Mistä sitten?

Heidegger: Kutsun sitä toiseksi ajattelemiseksi.

Spiegel: Kutsutte sitä toiseksi ajattelemiseksi. Voisitko muotoilla asian hieman selkeämmin?

Heidegger: Ajattelitko lausetta, johon esitelmäni “Die Frage nach der Technik” päättyi: “Sillä kysyminen on ajattelun hurskautta”?

Spiegel: Löysimme Nietzsche-luennoistanne lauseen, joka valaisi asiaa meille. Sanotte siinä: “Koska filosofista ajattelu hallitsee suurin mahdollinen yhtenäisyys, ajattelevat kaikki suuret ajattelijat samaa ongelmaa. Kuitenkin tämä ongelma on niin olennainen ja rikas, ettei yksi ajattelija sitä koskaan tyhjennä, vaan jokainen sitoo jokaisen toisen yhä kiinteämmin siihen kiinni.” Jopa tämä filosofinen rakennelma on siis teidän mielestänne tullut tietyllä tavalla päätökseensä.

Heidegger: Se on tullut päätökseensä, mutta se ei ole käynyt meille mitättömäksi, vaan pikemminkin tulee keskustelussa uudelleen esille. Koko luento- ja seminaarityöni viimeisten 30 vuoden aikana oli pääasiassa vain länsimaisen filosofian tulkintaa. Paluu ajattelun historiallisiin perusteisiin, kreikkalaisen filosofian ajoista lähtien kysymättöminä pysyneiden kysymysten ajattelemineen — tämä ei todellakaan ole perinteestä irrottautumista. Mutta väitän, että Nietzscheen myötä päättyneen perinteisen metafysiikan ajattelutapa ei enää tarjoa mahdollisuuksia ajatellen kokea vasta alussa olevan teknisen aikakauden peruspiirteitä.

Spiegel: Noin kaksi vuotta sitten keskustellessanne erään buddhalaisen munkin kanssa puhuitte “aivan uudesta ajattelun metodista” ja sanoitte, että tämä uusi ajattelun metodi on “aluksi vain harvojen ihmisten saavutettavissa”. Tahdoitteko tällä ilmaisella, että vain niille harvoille ihmisillä voi olla hallussaan ne oivallukset, jotka käsityksenne mukaan ovat mahdollisia ja tarpeellisia?

Heidegger: Siinä “hallussaolon” [haben] täysin alkuperäisessä mielessä, joka edellyttää hallussapitäjältä kykyä sanoa oivalluksensa.

Spiegel: Kyllä, mutta tuossa buddhalaismunkin kanssa käymässänne keskustelussakaan ette tee havainnolliseksi sitä, miten tuon

metodin toteuttamiseen siirrytään.

Heidegger: En todellakaan voi tehdä sitä havainolliseksi. En tiedä mitään siitä, miten tämä ajattelu “vaikuttaa”. Voi myös olla niin, että ajattelun tie johtaa nykyään vaikenemiseen, jotta ajattelua voidaan varjella siltä, että se käytetään loppuun vuodessa. Voi myös olla niin, että vie 300 vuotta ennen kuin se alkaa “vaikuttaa”.

Spiegel: Ymmärrämme hyvin. Mutta koska emme elä 300 vuotta, vaan tässä ja nyt, on vaikeneminen meille mahdotonta. Me poliitikot, puolipoliitikot, kansalaiset, journalistit ja niin edelleen joudumme lakkaamatta tekemään monenlaisia päätöksiä. Meidän täytyy ohjata toimintaamme siinä järjestelmässä, jossa elämme, ja siinä systeemissä pyrkii kohti muutosta, pitää auki kapeaa ovea reformille ja vielä kapeampaa vallankumoukselle. Odotamme apua filosofeilta, vaikkakin luonnollisesti vain epäsuoraa, välillistä apua. Ja nyt kuulemmekin: En voi teitä auttaa.

Heidegger: En todellakaan voi.

Spiegel: Tuo ei varmasti rohkaise niitä, jotka eivät ole filosofeja.

Heidegger: En voi auttaa, sillä kysymykset ovat niin vaikeita, että olisi tämän ajattelun tehtävän luonteen vastaista esiintyä samalla julkisena julistajana, saarnata ja antaa moraalisia tuomioita. Ehkä uskaltaudun esittämään seuraavan ajatuksen: Tekniikan pohtimatta jääneen olemuksen planetaariseen ylivaltaan kätkeytyy salaisuus, joka kertoo pohtimatta jääneen pohtimiseen pyrkivän ajattelun tilapäisyydestä ja loistottomuudesta.

Spiegel: Ette siis laske kuuluvanne niihin, jotka osaisivat näyttää tien, jos heitä vain kuunneltaisiin?

Heidegger: En! En tunne mitään tietä nykyisen maailmantilanteen välittömään muuttamiseen, olettaen, että sellainen ylipäänsä olisi ihmisen löydettävissä. Mutta minusta tuntuu, että se ajattelemisen, johon pyrimme, voisi herättää, selkeyttää ja vahvistaa sitä valmiutta, josta jo puhuimme.

Spiegel: Selkeä vastaus — mutta voiko ja saako ajattelija sanoa: Odottakaa vain, kolmessasadassa vuodessa meille kyllä tapahtuu jotakin?

Heidegger: Ei ole kyse siitä, että vain odottelisimme kunnes ihmiselle tapahtuu jotakin 300 vuoden kuluttua, vaan siitä, että lähtien niistä modernin ajan peruspiirteistä, joita tuskin on ajateltu, ajattelemme tulevaa aikaa ilman, että ryhdymme profetoimaan. Ajattelemisen ei ole toimettomuutta, vaan itsessään toimintaa, joka käy vuoropuhelua maailmankohtalon kanssa. Minusta näyttää siltä, että sekä metafysiikasta lähtöisin oleva erottelu teorian ja käytännön välillä että käsitys näiden välillä vallitsevasta vuorovaikutuksesta sulkee tietä siltä oivallukselta, joka koskee ajattelua minun ymmärtämässäni mielessä. Saanen tässä viitata luentoihini, jotka ilmestyivät vuonna 1954 otsikolla “*Was heißt Denken?*”. Ehkä meidän aikaamme kuvaa myös se, että juuri tämä kirjoitus on kaikista julkaisuistani vähiten luettu.

Spiegel: On luonnollisesti aina ollut filosofian väärinymmärtämistä ajatella, että filosofilla pitäisi olla filosofiansa kautta jokin suora vaikutus. Palatkaamme siihen, mistä aloitimme. Eikö voitaisi ajatella, että kansallissosialismi nähtäisiin toisaalta tämän “planetaarisen kohtaamisen” toteutuksena ja toisaalta viimeisenä, pahimpana, vahvimpana ja samalla epätoivoisimpana protestina tätä “planetaarisesti määräävän tekniikan” ja modernin ihmisen kohtaamista vastaan? Näyttää siltä, että henkilöönne kätkeytyy tietty vastakohtaisuus. Monet toimintanne sivutuotteet ovat seli-

tettävissä oikeastaan vain siten, että olemuksenne eri osilla, jotka eivät koske filosofianne ydintä, pidätte kiinni monista asioista, joilla ei ole mitään jatkuvuutta — kuten toisaalta filosofina tiedätte. Pidätte kiinni esimerkiksi käsitteistä “kotiseutu”, “juurtuminen” ja muista vastaavista. Planetaarinen tekniikka ja kotiseutu: miten nämä sopivat yhteen?

Heidegger: Näin en sanoisi. Minusta tuntuu, että otatte tekniikan liian absoluuttisesti. En näe ihmisen tilaa planetaarisen tekniikan maailmassa kaaosmaisena ja väistämättömänä ajautumisena tuhoon, vaan näen ajattelun tehtävän juuri siinä, että se omista rajoissaan auttaa ihmistä vihdoin saavuttamaan ylipäättään riittävän suhteen tekniikan olemukseen. Kansallissosialismi kulki toki tähän suuntaan, mutta nuo ihmiset olivat aivan liian kykenemättömiä ajattelussaan saavuttaakseen todella selkeän suhteen siihen, mitä nykyään tapahtuu ja on jo kolmen vuosisadan ajan tapahtunut.

Spiegel: Tämä riittävän selkeä suhde — eikö amerikkalaisilla ole sellainen nykyään?

Heidegger: Ei heilläkään sitä ole. He ovat yhä rajoittuneet ajatteluun, joka pragmatismina juuri rohkaisee teknistä toimintaa ja manipulaatiota, kuitenkin samalla katkaisten tien modernin tekniikan ominaislaadun pohdiskelemiseen. Samaan aikaan USA:ssa on siellä täällä yrityksiä vapautua pragmatistis-positivistisestä ajattelusta. Ja kukapa meistä voisi sulkea pois sen mahdollisuuden, että jonakin päivänä Venäjällä ja Kiinassa heräävät ikivanhat “ajattelun” perinteet, jotka auttavat ihmistä löytämään vapaan suhteen tekniseen maailmaan.

Spiegel: Jos kenelläkään ei sitä ole eikä filosofi voi sitä heille kuitenkaan antaa ...

Heidegger: Minun tehtäväni ei ole ratkaista sitä, miten pitkälle olen pääsevä yrityksessäni ajatella ja millä tavoin ajatteluni tulevaisuudessa otetaan varteen ja muutetaan hedelmälliseksi. Vuonna 1957 pidin Freiburgin yliopiston juhluvuoden kunniaksi esitelmän “*Der Satz der Identität*”. Siinä viimeksi rohkenin muutamalla ajatusaskeleella yrittää osoittaa, miten pitkälle modernin tekniikan ominaislaadun ajatteleva kokeminen voi avata mahdollisuuden siihen, että ihminen kokee teknisessä aikakaudessa suhteensa haasteeseen, jota hän ei ainoastaan kuule, vaan johon hän itse sitäkin enemmän kuuluu. Ajatteluni suhde Hölderlinin runouteen on väistämätön. Mutta en pidä Hölderliniä vain jonakuna runoilijana, jonka työn kirjallisuushistorioitsijat voivat ottaa teemakseen muiden teemojen rinnalle. Hölderlin on minulle Runoilija, joka näyttää tietä tulevaisuuteen ja joka odottaa jumalaa. Siksi hän ei saa jäädä vain kirjallisuushistoriallisten esitysten Hölderlin-tutkimuksen kohteeksi.

Spiegel: Hölderlinistä puheenollen — pyydämme anteeksi, että vielä kerran lainaamme sanojanne; Nietzsche-luennoissanne sanoitte, että “dionyysisen ja apollonisen välinen eri tavoin ymmärrettävissä oleva taistelu, siis pyhän intohimon ja tervejärkisen näkemyksen välinen vastakkainasettelu on saksalaisten historiallisen olemuksen kätkeyty tyyliä. Eräänä päivänä se on löytävä meidät valmistautuneena ja valmiina siihen, että se saa konkreettisen hahmonsä. Tämä vastakkaisuus ei ole mikään kaava, jolla vain kuvailisimme ‘kulttuuria’. Tämän konfliktin avulla Hölderlin ja Nietzsche ovat asettaneet kysymyksen sen tehtävän eteen, joka saksalaisilla on olemuksensa historiallisessa löytämisessä. Ymmärrätkö tämän merkin? Yksi on varmaa: jos emme sitä ymmärrä, iskee historia takaisin.” Emme tiedä, milloin kirjoititte tämän; arvioisimme, että vuonna 1935.

Heidegger: Luultavasti lainaamanne kohta kuuluu Nietzsche-

luentoon “Der Wille zur Macht als Kunst” vuosilta 1936/37. Olen voinut kuitenkin sanoa sen myös sitä seuraavina vuosina.

Spiegel: Niin, voisitteko hieman selvittää sitä? Lainaushan vie meidät yleisestä saksalaisuuden luonnehdinnasta kohti konkreettista määritelmää.

Heidegger: Voisin ilmaista lainauksen sisällön myös seuraavalla tavalla: Olen vakuuttunut siitä, että modernin teknisen maailman suunnanmuutosta voidaan valmistella vain sillä samalla maailmankolkalla, jolla tuo maailma syntyi. Suunnanmuutos ei voi tapahtua zen-buddhismin tai jonkin muun itäisen maailmankokemuksen kautta. Siihen tarvitaan eurooppalaisen tradition avulla tapahtuvaa uudelleenajattelua ja tuon perinteen uutta haltuunottoa. Ajattelua voi muuttaa vain ajattelu, jolla on sama tausta ja luonne.

Spiegel: Tarkoitatte siis, että sillä samalla paikalla, jolla tekninen maailma syntyi, tullaan se myös ...

Heidegger: ...ylittämään — hegeliläisessä mielessä. Ei hävittämään, vaan ylittämään, ei kuitenkaan yksin ihmisen toimesta.

Spiegel: Arvioitte nimenomaan saksalaisilla olevan tässä oman erikoistehtävänsä?

Heidegger: Kyllä, siinä mielessä kyllä; vuoropuhelussa Hölderlinin kanssa.

Spiegel: Uskotteko, että saksalaisilla on jokin erityinen edellytys, pätevyys tähän suunnanmuutokseen?

Heidegger: Ajattelen sitä tiettyä sisäistä sukulaisuussuhdetta, joka vallitsee saksan kielen ja kreikan kielen ja kreikkalaisen ajattelun välillä. Tätä ranskalaiset painottavat nykyään toistuvasti minulle. Kun he ryhtyvät ajattelemaan, he puhuvat saksaa: he vakuuttavat, etteivät selviä omalla kielellään.

Spiegel: Selitättekö tällä myös sen, että teillä on ollut niin vahva vaikutus romanisissa maissa, erityisesti Ranskassa?

Heidegger: Koska he huomaavat, etteivät selviä kaikella rationaaliteetillään nykyisessä maailmassa, kun on kyse sen olemuksen alkuperän ymmärtämisestä. Ajattelua voidaan kääntää yhtä vähän kuin runoutta. Sitä voidaan korkeintaan kuvailla. Heti kun tehdään käännös sanasta sanaan, kaikki muuttuu.

Spiegel: Mikä epämiellyttävä ajatus.

Heidegger: Olisi hyvä, jos suuremmissa mittakaavassa tulisimme rehellisiksi tämän epämiellyttävyyden suhteen ja lopultakin ajattelisimme, minkä kohtalokkaan muutoksen kreikkalainen ajattelu koki, kun se käännettiin roomalais-latinlaiseen asuun. Tämä käännös estää meitä yhä ajattelemasta riittäväällä tavalla kreikkalaisen ajattelun perussanoja.

Spiegel: Professori Heidegger, meidän lähtökohtamme on oikeastaan edelleen se, että jotakin voidaan välittää, jopa kääntää. Sillä silloin kun luovumme tästä optimismista, että ajatussisältöjä voidaan välittää myös kielirajojen yli, uhkaa meitä provinsialismi.

Heidegger: Kuvailisitteko kreikkalaista ajattelua “provinsiaalisiksi” verrattuna Rooman Imperiumin käsitevälineisiin? Liikekirjeitä voidaan kääntää kaikille kielille. Tieteet — meille tämä tarkoittaa nykyään luonnontieteitä matemaattinen fysiikka perustieteenään — kääntyvät kaikille maailmankielille, tai oikeammin sanottuna ne eivät käännä, vaan niissä puhutaan samaa matemaattista kieltä. Kosketamme tässä laajaa ja vaikeakulkuista

aluetta.

Spiegel: Ehkä myös seuraavat seikat kuuluvat tähän teemaan. Liioittelematta voidaan sanoa, että elämme tällä hetkellä demokraattis-parlamentaarisen järjestelmän kriisiä. Näin on ollut jo pitkään. Kriisi on käynnissä erityisesti Saksassa, mutta ei ainoastaan Saksassa. Kriisiä eletään myös demokratian klassisissa maissa, Englannissa ja Amerikassa. Ranskassa ei ole kyse enää pelkätään kriisistä. Kysymys kuuluu: Eikö ajattelijan taholta voida odottaa ohjeita — edes sivutuotteina — sen suhteen, pitäisikö tämä systeemi korvata uudella ja miltä tuo uusi systeemi näyttäisi tai sitten ohjeita siitä, että reformin pitäisi olla mahdollinen ja siitä, miten se olisi toteutettava? Muuten käy niin, että filosofisesti kouluttamaton ihminen — normaalistihan juuri tällaiset ihmiset ovat niitä, joiden käsissä asiat ovat (vaikka he eivät niistä määrääkään) ja jotka itse ovat asioiden käsissä — että tämä ihminen päätyy väärin päätelmiin, ehkä jopa kauheisiin umpikujiin. Siis: eikö filosofin pitäisi olla valmis ajattelemaan sitä, miten ihmiset voivat järjestää elämänsä yhdessä toistensa kanssa tässä itse teknistämässään maailmassa, joka on ehkä käynyt heille ylivoimaiseksi? Eikö filosofilta aivan oikeutetusti odoteta vihjeitä siitä, mitä hän ajattelee elämisen mahdollisuuksista? Ja eikö filosofi petä osan — vaikka pienenkin osan — tehtävästään ja kutsumuksestaan, jos hän ei mitenkään puutu näihin asioihin?

Heidegger: Sikäli kuin minä tiedän, ei yksilö voi ajattelussaan tavoittaa maailmaa kokonaisuutena niin, että voisi antaa käytännöllisiä neuvoja — ei varsinkaan silloin, kun tehtävänä on ensin löytää uudelleen perusta ajattelulle itselleen. Niin kauan kuin ajattelu itse ottaa vakavasti suuren perinteensä, on liikaa vaadittu, että sen pitäisi ryhtyä jakelemaan neuvoja näissä asioissa. Millä valtuuksilla se voisi tapahtua? Ajattelun alueella ei ole mitään autoritatiivisia julistuksia. Ajattelun ainoa mitta tulee ajateltavasta asiasta itsestään. Kuitenkin juuri ajateltava asia on ennen kaikkea muuta kyseenalainen. Näiden seikkojen selvittämiseksi tulisi ennen muuta keskustella filosofian ja tieteen suhteista, sillä tieteiden teknis-käytännöllinen menestys saa ajattelun filosofisessa mielessä näyttämään nykyään yhä tarpeettomammalta ja tarpeettomammalta. Ajattelu itse on oman tehtävänsä mukaisesti asettunut vaikeaan asemaan, joka vastaa juuri sitä tieteiden valta-aseman ruokkimaa vieraantumista sellaisesta ajattelusta, joka joutuu kieltämään itseltään vastaamisen päivänpolttaviin käytännöllis-maailmankatsomuksellisiin kysymyksiin.

Spiegel: Professori Heidegger, ajattelun alueella ei ole autoritatiivisia julistuksia. Siten ei oikeastaan voi olla yllättävää, että myös modernin taiteen on vaikea esittää autoritatiivisia julistuksia. Kuitenkin nimitätte modernia taidetta “destruktiiviseksi”. Moderni taide pitää itseään usein kokeellisena taiteena. Sen työt ovat yrityksiä...

Heidegger: Oppia ikä kaikki.

Spiegel: ... yrityksiä ulos tilanteesta, jossa ihmiset ja taiteilijat elävät eristyneinä. Sadasta yrityksestä löytyy toisinaan yksi täysosuma.

Heidegger: Juuri tuo on suuri kysymys: Mikä on taiteen asema? Mikä on sen paikka?

Spiegel: Hyvä, mutta nyhän te vaaditte taiteelta jotakin, mitä ette ajattelulta enää vaatineet.

Heidegger: En vaadi taiteelta mitään. Sanon ainoastaan, että kysymys kuuluu, minkä paikan taide ottaa itselleen.

Spiegel: Jos taide ei tunne paikkaansa, onko se siksi destruktiivista?

Heidegger: Hyvä, käykää kiinni tähän. Haluaisin kuitenkin tehdä selväksi, etten näe modernin taiteen osoittavan tietä. Erityisen hämäräksi jää, missä moderni taide näkee taiteen omimman olemuksen tai mistä se sitä edes etsii.

Spiegel: Myös taiteilijalta puuttuu sidos siihen, mitä traditio tarjoaa. Hän voi pitää sitä kauniina ja hän voi sanoa: Kyllä, noin voitiin maalata 600 vuotta sitten tai 300 vuotta sitten tai jopa 30 vuotta sitten. Mutta ei enää nykyisin. Vaikka hän haluaisi, hän ei voisi. Muutenhan suurin taiteilija olisi nerokas väärentäjä Hans van Meegeren, joka osasi maalata “paremmin” kuin muut. Mutta tämä ei enää käy. Näin on siis niin taiteilija, kirjailija kuin runoilijakin samassa tilanteessa kuin ajattelija. Miten usein joudummekaan sanomaan: Sulje silmäsi.

Heidegger: Jos taiteen, runoilun ja filosofian luokittelun puitteiksi otetaan “kulttuuriteollisuus”, pitää tuo samaistaminen paikkansa. Mutta jos kulttuuriteollisuuden lisäksi kyseenalaistetaan myös se, mitä kutsutaan “kulttuuriksi”, siirtyy tämänkin kyseenalaistuksen pohtiminen ajattelun tehtäväksi — ajattelun, jonka vaikeaa taakkaa tuskin voidaan kuvitella. Ajattelun suurin puute on kuitenkin siinä, että nykyään ei nähdäkseen ole äänessä ainoatakaan ajattelijaa, joka olisi riittävän “suuri” asettaakseen ajattelun välittömästi ja leimallisessa hahmossa ajateltavan asian äärelle ja siten johtaakseen ajattelun tielleen. Ajateltavan suuruus on meille nykyihmisille liian suuri. Ehkä voimme ponnistella rakentamalla kapeita ja lyhyitä askelmia, jotka auttavat vaikean paikan yli.

Spiegel: Professori Heidegger, kiitämme teitä tästä keskustelusta.

Viitteet

1. *Die Erziehung*, jota toimittivat A. Fischer, W. Flitner, Th. Litt, H. Nohl ja Ed. Spranger; ”März 1933”, *Die Erziehung*, s. 401.
2. Heideggerin näyttämä kirja on *Vernunft und Existenz*. Heidegger näyttää myös Jaspersin kirjaa *Descartes und die Philosophie*, jossa on Jaspersin omistuskirjoitus Heideggerille vuodelta 1937.
3. Hermann Niemeyer, Heideggerin tuolloinen kustantaja.
4. [Suom.: saks. Erschließung der ”Sachen selbst”]
5. [Suom.: Saksan opetusministeri]
6. Otsikon sijaintipaikkaa ei ole toistaiseksi pystytty varmistamaan.
7. [Suom.: Sicherheitsdienst, turvallisuuspalvelu]
8. Tälle kohdin Heidegger-tekstiin *Spiegelin* toimitus asetti tri. H.W. Petzetin uudelleenmuotoillun lausunnon, jonka Heidegger hyväksyi mukaan tekstin lopulliseen versioon, koska lausunto oli varmasti sisältönsä puolesta kohdallinen. [Suom.: Petzet oli läsnä haastattelutilanteessa ikään kuin Heideggerin ja toimituksen välimiehenä.]
9. Professori, tohtori Gerhard Ritter (teoksen *Carl Goerdeler und die deutsche Widerstandsbewegung* kirjoittaja), joka toimi tuohon aikaan Freiburgin yliopiston historian professorina, vangittiin 1. marraskuuta 1944 Hitleriä vastaan 20. heinäkuuta 1944 tehdyn attentatin johdosta ja vapautettiin 25. huhtikuuta 1945 liitoutuneiden joukkojen toimesta. Historioitsija sai emeritus-statuksen vuonna 1956 ja kuoli vuonna 1967.
10. [Suom.: ”Was heute als Philosophie des Nationalsozialismus herumgeboten wird, aber mit der inneren Wahrheit und Größe dieser Bewegung (nämlich mit der Begegnung der planetarisch bestimmten Technik und des neuzeitlichen Menschen) nicht das geringste zu tun hat, das macht seine Fischzüge in diesen trüben Gewässern der ’Werte’ und ’Ganzheiten’.”]
11. [Suom.: saks. Ge-Stell. Keskusteluissani tohtori Pauli Pylkön kanssa olen tullut vakuuttuneeksi siitä, että ”kehikko”, jolla on konnotaationsa kehyykseen, kokoon kerimiseen ja keräämiseen ja kehään, tavoittaa parhaiten Heideggerin ”*Gestellin*” pohjavireet. Olen suomennoksessani muutenkin hyötynyt suunnattomasti Pylkön työstä, mistä tässä lausuttakoon kiitos.]

